

TÜRK

2026, Yıl/Year: 14, Sayı/Issue: 45, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 05.02.2026

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 19.05.2026

Sayfa / Page: 18-34

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Aydın Özek

İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve
Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

aydinozek@tutanota.com

EVCİL HAYVANLAR DENEYİM ALANINDA EŞ GÖSTERENLİLİK*

Öz

Yapısal anlam bilimi; dilsel göstergelerin seçim nedenlerini aydınlatmaya çalışırken onları, ilgili diğer göstergeler ile birlikte konumlandıkları bir dizgede inceler ve birbirlerinden ayrılan özelliklerini belirlemeye çalışır. Fransız dil bilimci Bernard Pottier, dili bir göstergeler dizgesi olarak kabul eden F. de Saussure'ün gösterge anlayışını ileriye götürmüş ve ayrılıklar dizgesini, töz ve biçim olarak iki kısımda incelediği gösterilene dayandırmıştır. Geliştirmiş olduğu anlambirimcik çözümlemesi ile gösterilenlerin tözünü belirlemek için öncelikle bir deneyim alanı belirler ve sözlük birimleri ayrıncı anlambirimciklerini ortaya çıkaracak bir çizelgede gösterir. Çünkü anlam tek bir sözlük birimiyle sınırlı değil, bir anlam kümesinde kurulur. Bu çizelge ile elde edilen anlambirimcik demetleri sadece dizisel ilişkilerin aydınlatılmasını değil aynı zamanda bir sözlük birime bağlı birden fazla anlamın birbirleriyle olan ilişkilerini de açıklamaya yardımcı olur. Bu çerçevede çok anlamlılığın yapısal görünümünü en az bir ortak anlambirimciğin varlığı ile ortaya konurken eş gösterenlilik ortak bir anlambirimciğin yokluğu olarak tanımlanır.

Bu çalışmada, Bernard Pottier'nin yöntemiyle anlambirimcik demetleri belirlenen evcil hayvanlar deneyim alanındaki çok anlamlı 17 sözlük birim eş gösterenlilik bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: anlambirimcik çözümlemesi, anlambirimcik demeti, anlam bilimi, çok anlamlılık, eş gösterenlilik, evcil hayvan adları

* Bu makale, "**Anlam Bilimi Açısından Türkçede Hayvan Adları**" başlığı altında hazırlanmakta olan bir doktora tezinden üretilmiştir.

HOMONYMY WITHIN THE DOMAIN OF EXPERIENCE OF DOMESTIC ANIMALS

Abstract

Structural semantics, while attempting to elucidate the reasons behind the selection of linguistic signs, examines them within a system where they are positioned alongside other related signs, and seeks to identify their distinctive features. French linguist Bernard Pottier advanced F. de Saussure's concept of the sign—which defines language as a system of signs—and grounded the system of differences in the signified, which he analyzed in two parts: substance and form. With the semic analysis he developed, in order to determine the substance of the signifieds, he first establishes a domain of experience and displays the lexemes in a matrix designed to reveal their distinctive semes. This is because meaning is not confined to an isolated lexeme, but is established within a semantic field. The bundles of semes obtained through this matrix help clarify not only paradigmatic relations but also the interrelations among multiple meanings tied to a single lexeme. Within this framework, the structural manifestation of polysemy is demonstrated by the presence of at least one common seme, whereas homonymy is defined as the absence of a common seme.

In this study, 17 polysemous lexemes within the domain of experience of domestic animals, whose bundles of semes were determined using Bernard Pottier's method, have been examined in terms of homonymy.

Keywords: semic analysis, sememe, semantics, homonymy, polysemy, domestic animal names

Giriş

Anlam bilimi; dillerin anlamla ilgili düzeneklerini açıklamayı, dilsel göstergelerin aralarındaki anlam ilişkilerini incelemeyi amaç edinen bir bilim dalıdır. L. Hjelmslev'e göre "birbirlerinden ne denli farklı olurlarsa olsun" anlam tüm dillerde ortak bir etmendur. Ancak süreklilik arz eden anlamın her dilde farklı örgütlendiğini de ekler (Yücel 2024: 50). Anlam biliminin temel konusu olan anlam, "bir göstergenin ya da göstergeler bütünü'nün temsil ettiği algılanabilir kavram ya da kavramlar bütünü"dür (Rifat 2018: 17). Yapısal anlam bilimi, dilsel göstergeleri tek başına incelemeyi, onları bir yapının parçası olarak görür ve onları birbirleriyle kurdukları anlamsal ilişkiler çerçevesinde ele alır.

Genel olarak İsviçreli Ferdinand de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri* adlı yapıtının yaygınlaşmasından bu yana sözcüğe anlamıyla birlikte *dilsel gösterge* denmektedir. Saussure gösterge biliminin temel ilkesini şöyle açıklar:

Dilde ne göstergeler ne anlamlar vardır, bir tek göstergelerin farkları ile anlamların farkları vardır, 1° farklar (her iki doğrultuda da) ancak birbirleri sayesinde var olur, dolayısıyla birbirlerinden ayrılamaz ve dayanıştırlar, yine de 2° birbirlerine doğrudan doğruya karşılık gelmezler hiçbir zaman. (Saussure, 2021: 80)

Saussure'e göre "dil göstergesi bir nesneyle bir adı birleştirmez", birbirine sıkı sıkıya bağlı olan ve birbirini çağrıştıran "bir kavramla bir işitim imgesini birleştirir" ki işitim imgesine *gösteren*, kavrama *gösterilen* ve bütününe ise *gösterge* denir (Saussure 1998: 107). Gösteren ile gösterilen, madenî bir paranın birbirinden ayrılması mümkün olmayan yazı ve tura yüzleri gibi bakışımıdır.

Danimarkalı dil bilimci L. Hjelmslev, F. de Saussure'ün gösteren/gösterilen ikilisini, her iki düzlemdeki birimlerin biçimi ile tözünü birbirinden ayırt ettiği anlatım (gösteren düzlemi) ve içerik (gösterilen düzlemi) olarak adlandırmıştır (Rifat 2018: 124-222). Bernard Pottier, Hjelmslev ve diğerlerinden etkilendi ve gösterileni, birbirlerine karşıt olan içeriğin biçimi ve içeriğin tözü biçiminde kabul etti (Pottier 1985: 26).

Ses bilimcilerin ses bilimsel karşıtlıklar dizgesinden esinlenerek oluşturulan anlambirimcik çözümlenmesi, sınırlı bir anlam kümesi içinde yer alan dilsel göstergelerin birbirleriyle olan ilişkileri göz önünde bulundurularak ayırıcı anlambirimciklerini tespit etmeye ve böylece düz anlamlarının genel yapısını ortaya çıkarmaya çalışır.

B. Pottier, A. J. Greimas ve E. Coseriu gibi Avrupalı anlam bilimciler anlambirimcik çözümlenmesi (analyse sémique) terimini kullanırken J. J. Katz ve J. A. Fodor gibi Amerikalı dil bilimciler bileşen çözümlenmesi (componential analysis) terimini kullanmayı tercih etmektedirler (Günay 2018: 153). Bu çalışmada Bernard Pottier'nin çözümlenme yöntemi esas alınmıştır. Anlambirimcik çizelgesi ile sembolleşen bu çözümlenme yöntemi, karmaşık görünen deneyim alanlarını, sahip oldukları ortak ve ayırıcı anlambirimcikler üzerinden sınırları çizilmiş ifadelere kavuşturur.

1. Anlambirimcik çözümlenmesi

Oturaklar dizgesi (Tablo 1) ile temeli atılan anlambirimcik çözümlenmesine geçmeden önce Pottier'nin göstergeyi ele alışı üzerinde durmak gerekir. Pottier'ye göre en küçük anlamlama birimi olan biçimbirim (*morphème*) en küçük göstergedir. Pottier'nin, göstergeyi gösteren ve gösterilen olarak inceleyen Saussure'den farklı olarak gösterileni töz ve biçim olarak karşıt iki öge olacak şekilde ayırdığından yukarıda söz edilmişti. Bu ögeler kendi içinde farklı unsurlardan meydana gelir (Şekil 1).

Şekil 1: Biçimbirimin Yapısı (Pottier 1985: 38).

Pottier'de gösteren, dilbirim (*glossème*) adıyla göstergenin iç yapısında yer alır. Bir biçimbirimin iletişimin diğer ucundaki kişilerce sessel, yazısal, bürünsel (vurgu, tonlama, durak, vb.) yönlerle, sözdizimi içindeki konumuyla (taktik) ve mimikle algılanan tarafıdır. Anlam bilimi açısından algılanan bir ses/okunan yazı vb., kavram düzleminde anlambirimcik demeti ve ulambirime bağlanarak çözümlenir ve böylece iletişim kurulur. Ad bilimi için ise bu süreç ters işler. Kavram belirlediği ulamla birlikte fiziksel biçim kazanır ve böylece anlamlama süreci tamamlanır.

Gösterilenin biçimi olan ulambirim (*catégorème*), bir biçimbirimin başka biçimbirimlerle olan sözdizimsel ilişkilerini belirten kavram düzlemindeki özelliğini belirtir (Günay 2018: 392). Bir anlambirimcik demetinin (*sémème*) dil içinde işlev kazanabilmesi için muhakkak ad, sıfat ve benzeri dil bilgisel kategorilere girmesi gerekir. Ulambirim, sözlük birimi (*lexème*) ve dilbilgiselbirim (*grammème*) olmak üzere ikiye ayrılır. Sözlük birimi “dildeki anlamlı en küçük yapılar ve sözlüklerde madde başı olarak bulunan kök biçimindeki dilsel birimlerdir” ve bağımlı ve bağımsız ekler, ilgeçleri kapsayan dilbilgiselbirimler (*grammème*) ile çekilebilir veya yeni anlamlar kazanabilir (Günay 2018: 390).

Gösterilenin tözü Pottier'de anlambirimcik demeti (*sémème*, *AbD*) olarak adlandırılır ve anlam bilimsel özellik kümelerinden oluşur (Pottier 1985: 26). Bu özelliklere anlambirimcik (*sème*, *ab.*) denir. Deneyimin anlam kümesinin (*taxème d'expérience*) oluşturulabilmesi için ortak genelleyci anlambirimcikleri olan, bir başka deyişle aralarında dizisel ilişkiler (karşıtlık ve kapsama ilişkileri) olan birden fazla sözlük birimi seçilir. Taks adı verilen bu sözlük birimlerinin bir araya gelmesiyle de anlam kümesi (*taxème*) meydana gelir (Pottier 1985: 69).

Her biri işlev sahibi olan anlambirimcikler karşıtlıklar üzerinden örgütlenir. “Anlambirimcik demetinin iki işlevi bulunmaktadır. Tek başına bir sözcüğün ya da göndergesel işlevli bir metindeki sözcüklerin düzanamlarını vermek; bağlam içinde çağrışımları olan bir sözcüğün yananamlarını vermek” (Kıran ve Eziler Kıran 2023: 369).

Anlambirimcik demeti üç düzlemden oluşur: Genelleyici anlambirimciklerin (*sèmes génériques*) toplamına sınıfbirim (*classème*, *Sb*), ayırıcı anlambirimciklerin (*sèmes spécifiques*) toplamına kavrambirim (*sémantème*, *Kb*) ve yananlamsal anlambirimcikler (*connotatifs*) kümesine gücülbirim (*virtuème*, *Gb*) denir. Canlı, cansız, hayvan, insan gibi ulamlara aitliği bildiren genelleyici anlambirimcikler ile anlam kümesini oluşturan dilsel göstergelerin birbirlerinden ayrılan yönlerini bildiren ayırıcı anlambirimcikler Pottier tarafından düzanlamsal anlambirimcikler (*dénotatifs*) olarak adlandırılmıştır (Pottier 1985: 30). Diğer yandan anlambirimcikler yapısal ve işlevsel açıdan iki ulamda toplanır: Betimleyiciler (*descriptifs*), varlığın dış görünüşünü ve oluşum tarzını ifade ederken uygulayıcılar (*applicatifs*) varlığın hangi amaca yönelik olduğunu yani işlevini gösterir. Bir sözlük biriminde betimleyiciler hem sınıfbirimde hem de kavrambirimde yer alabilirken uygulayıcılar ayırt edici olduklarında kavrambirimde, bağlamsal olduklarında gücülbirimde yer alırlar.

Bu bilgiler ışığında anlambirimcik çözümlemesinin yapılabilmesi için birbirlerine anlamsal yakınlığı olan sözlük birimler seçilir. Örn. {oturak, sandalye, koltuk, tabure, kanep, puf} kümesi için (Tablo 1) /oturmak için/ (hepsinde ortak +), /sırtlıklı/ (taburede -), /kolçaklı/ (koltuk ve kanep +), /tek kişilik/ (puf +) vb. Bu sorular düz anlama göre sorulur. Her bir anlambirimcik ikiciliği

(*binarisme*) taşıyabilmelidir: /canlı/ ↔/cansız vb. Her bir sözlük birimine ait en az bir ayırt edici anlambirimcik oluşmalıdır (Pottier 1985: 64).

	oturmak için	sert malzemededen	tek kişilik	ayaklı	sırtlıklı	kolçaklı
Siège (oturak)	+	~	~	~	~	~
chaise (sandalye)	+	+	+	+	+	-
fauteuil (koltuk)	+	+	+	+	+	+
tabouret (tabure)	+	+	+	+	-	-
canapé (kanepe)	+	+	-	+	+	~
pouf (puf)	+	-	+	-	-	-

Tablo 1: Pottier'nin oturaklar dizgesi (Pottier 1963 Akt. Dia 2020).

Her bir sözlük biriminin anlambirimcik demeti saptanır. Gösterilenin tözüne denk gelen anlambirimcik demetini şu simgesel anlatım ile gösteriyoruz:

$$AbD_{sozluk.birimi} =$$

$$\{Sb_{(+genelleyici\ ab.\ toplami)} + Kb_{(+ayırıcı\ ab.toplamı)} + Gb_{(\sim yananlamsal\ ab.toplamı)}\}$$

Bu çerçevede örneğin *taburenin* anlambirimcik demeti dizgeden hareketle şöyle gösterilebilir:

$$AbD_{tabure} =$$

$$\{Sb_{(+cansız,+eşya,+oturmaya.yarayan)} + Kb_{(+sert.malzemededen,+tek.kişilik,+ayaklı)} + Gb_{(\sim yananlamsal\ ab.)}\}$$

Çözömlenen anlam kümesinin kesişimi belirlenir. Bu ortak paydada kalan anlambirimcik kümesine üst anlambirimcik (*archiséme*) demeti denir. Örn. {oturak, sandalye, koltuk, tabure, kanepe, puf} kümesinin üst anlambirimcik demeti /oturmak için/ anlambirimciğidir. Bazen dilde bu üst anlambirimcik demetinin bir adı olabilir. Buna üst sözlük birimi (*archilexème*) denir. Örneğin dizgeden hareketle /oturmak için/ üst anlambirimcik demetinin adı *oturaktır* (Pottier 1985: 100). Anlambirimcik demetleri kesişim (çok anlamlılık) ve ayrışma (eş gösterenlilik) bakımından incelenir. Anlambirimcik demetleri, zayıf ya da güçlü ilişkiler geliştirmiş olabilir. Bu devinim çok anlamlılık doğurabilir ve o da zaman içinde eş gösterenliğe evrilebilir. Örneğin Fransızcada “tüy” anlamına gelen *plume* sözlük birimi bugün “metal uçlu kalem” anlamını kazanmıştır ve kaynak anlam etkisini yitirmiştir (Pottier 1985: 88).

2. Çok anlamlılık ve eş gösterenlilik ilişkisi

“Değişik etkenlerle bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni yeni kavramları da anlatır durumda olmasına” çok anlamlılık (*polysémie*) denir (Aksan 2021: 89). Çok anlamlılığın dilin ekonomiklik ilkesi ile birlikte, özellikle sık kullanılan sözcüklerde ortaya çıktığı bilinmektedir. Eş süremlili çalışmalar çerçevesinde çok anlamlı olan dilsel göstergelerin tek başına kullanıldıklarında dili konuşanlarca ayırt edilen ilk ve diğerlerine kaynaklık eden anlama düz anlam denir. Öte yandan “bir konuşucu ya da konuşucu topluluğuna göre bir sözcüğün taşıdığı ve çoğu duygusal olan bağlantılara yananlam denir” (Jackson 2016: 37). Bir dilsel göstergenin; kişiden kişiye, değişik yörelerde ya da farklı nesillerde eşit oranda aynı yan anlamları taşıması mümkün değildir (Huber 2008: 175). Bu durum, eş süremlili çalışmalar için ölçünlü yazı diline kaynaklık eden ağzın veya sözlüğün önemini artırmaktadır.

Bernard Pottier, çok anlamlılığın sözlük birimi düzeyinde anlambirimcik demetini temel alarak inceler. Anlambirimcik demetleri arasındaki ilişki, güçlü kesişimden zayıf temasa değin bir süreklilik üzerinde yer alabilir. Çok anlamlılık yapısal dönüşümler yoluyla ortaya çıkar: Sınıfbirim genellikle korunurken kavrambirim ve gücülbirimde kaymalar gerçekleşir. Dolayısıyla anlamlar birbirinden tamamen ayrılmaz, ortak bir çekirdeğe sahip olur. Örneğin *kösemen* sözlük biriminin ilk tanımı “Sürünün önünden giderek ona kılavuzluk eden koç veya teke” biçimindedir. Evcil hayvanlar deneyim alanı çerçevesinde *davar* “Koyun ve keçiye verilen ortak ad” anlambirimcik demeti ile aralarında kapsama ilişkisi söz konusudur. İki anlambirimcik demeti şu şekilde simgeleştirilebilir:

$$Abd^1_{davar} = \{Sb_{(+canli,+hayvan)} + Kb_{(+boynuzlugiller,+keçiler,+evcil)} + Gb_{(\sim yarartılan)}\}$$

$$AbD^1_{kösemen} = \{Abd^1_{davar} + Kb_{(+erkek,+kilavuz)}\}$$

kösemen sözlük biriminin ikinci anlamı ise “Dövüşken iri koç veya teke.” biçiminde tanımlanmıştır. Anlambirimcik demeti şöyledir:

$$AbD^2_{kösemen} = \{Abd^1_{davar} + Kb_{(+erkek,+dövüşken,+iri)}\}$$

Buna göre iki anlambirimcik demetinde *davar* olmanın getirdiği anlambirimciklerin (+boynuzlugiller, +keçiler, +evcil vb.) yanında kavrambirimdeki /+erkek/ anlambirimciği ortaktır. Bu da iki anlambirimcik demetinin çok anlamlılık ilişkisiyle birbirlerine bağlı olduğunu göstermektedir.

Eş gösterenlilik, aynı gösterene sahip ancak gösterilen tözleri tamamen bağlantısız olan iki gösterge arasındaki ilişkidir (Pottier 1985: 325). Bu çerçevede *arı* “Yabancı şeylerden arınmış. Temiz.” ile *arı* “Zar kanatlılardan, bal ve bal mumu yapan, iğnesiyle sokan böcek (*Apis mellifica*)” sözlük birimleri arasında eş gösterenlilik ilişkisi (\leftrightarrow) vardır.

Bir anlambirimcik demeti güdülenerek var olan bir gösterenle birleştikten sonra zamanla gösterendeki diğer anlambirimcik demetiyle paylaştığı ortak anlambirimcikleri kaybedebilir ya da aralarındaki temas silikleşebilir ve bu çok anlamlılıktan doğan bir eş gösterenliğin (*homonymie*) ortaya çıkmasına zemin hazırlar (Pottier 1985: 88).

3. İnceleme

Bu çalışmanın temel malzemesi, Türk Dil Kurumu'nun (TDK) yayımlamakta olduğu Güncel Türkçe Sözlük'teki (GTS) evcil hayvan sözlük birimleridir. Evcil hayvan deneyim alanı, ürün kaynağı olan ve/veya hizmette kullanılan hayvanlar olarak sınırlandırılmış ve bu ölçüte uygun olarak 61'i birden fazla anlama sahip olmak üzere tanım içeren toplam 193 bağımsız madde başına ulaşılmıştır. Evcil hayvan deneyim alanı; atgiller, deve, boynuzlugiller, köpek, kedi, kümes hayvanları, avcı kuşları, tavşan ve böcek anlam kümeleri şeklinde bölünmüş ve her bir anlam kümesine giren sözlük birimlerinin önce düz anlamları ve sonra sözlük birimine bağlı diğer anlamların anlambirimcik demetleri incelenmiştir. Böylece önce anlam kümelerinin ve ardından tüm deneyim alanının gösterilen betimleme dizgesi oluşturulmuştur. Ulaşılan verilere göre 17 sözlük birimiyle gösterilen 38 ayrı anlambirimcik demeti arasında ortak anlambirimcik yokluğundan ya da bu ortaklığın silikleşmesinden kaynaklanan eş gösterenlilik ilişkisi ve deneyim alanı değişimi tespit edilmiştir.

Aşağıda kendi anlam kümesinin dizgesi göz önünde bulundurularak 17 sözlük biriminin düz anlamının anlambirimcik demeti verilmiş ve ardından aralarında eş gösterenlilik ilişkisi gelişmiş olan anlamların anlambirimcik demeti verilmiştir.

3.1. At

at sözlük biriminin düz anlamı “Atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan; beygir, düldül (*Equus caballus*).” iken ikinci anlamı “Satrançta, her yönde siyahtan beyaza ve beyazdan siyaha bir hane atlayarak L biçiminde hareket eden taş.” biçiminde tanımlanmıştır.

$$AbD_{at}^1 = \{ Sb_{(+canlı)} + Kb_{(+atgillerden,+toynaklılar,+yeleli,+uzun-kuyruklu,+kişner,+evcil)} + Gb_{(\sim ulaştırma,\sim yarışma,\sim yük-taşıma,\sim araba-çekme,\sim hız,\sim güç,\sim zarafet,\sim asillik,\sim özgürlük)} \}$$

$$AbD_{at}^2 = \{ Sb_{(oyun-ögesi,satranç-taşı,somut,kural-temelli)} + Kb_{(tek-taş,tek-renkli,L-hareketi,yönsel-bağımsız)} + Gb_{(\sim engel-aşma,\sim manevra)} \}$$

Bu iki anlamdan ilki hayvancılık deneyim alanı ile ilgiliyken diğeri oyun deneyim alanıyla ilgilidir. İkinci nesnenin adlandırma yönünün tarihsel olarak engel üzerinden sıçarayan ata benzetme olduğu bilirse de anlambirimcik çözümlemesinde bu bağın kurulması oldukça güçtür. Dolayısıyla çok anlamlılık bağının zayıfladığı görülmektedir.

3.2. Beygir

TDK'de üç anlama sahip olan *beygir* sözlük biriminin düz anlamının tanımı için okur *at* madde başına gönderilmiştir. İkinci sıradaki anlam “Sadece yük taşımakta veya araba çekmekte kullanılan at” biçiminde tanımlanmışken üçüncü sıradaki anlamın tanımı için okur atlama beygiri

madde başına gönderilmiştir. İlgili madde başı “Yüksekliği değişik ölçülere ayarlanabilen ve atlamalar için kullanılan beden eğitimi aracı; beygir” biçiminde tanımlanmıştır.

$$AbD_{beygir}^2 = \{AbD_{at}^1 + Kb_{(+yük\cdot taşıma,+araba\cdot çekme)}\}$$

$$AbD_{beygir}^3 = \{Sb_{(+cansız)} + Kb_{(+spor\cdot aleti,+ayarlanabilir\cdot yükseklik,+üzerinden\ atlanabilir)}\}$$

beygir sözlük biriminin ikinci anlambirimcik demeti evcil hayvanlar deneyim alanına girerken üçüncü anlambirimcik demetinin spor aletleri deneyim alanında olduğu görülmektedir. Adlandırmada güdülenme yönünün atın biçiminden ata binme ve attan atlamaya değin geniş bir benzetme açıklaması mümkünse de anlambirimcik demetleri arasında bu bağın kurulması güçtür. Dolayısıyla iki anlambirimcik demeti arasındaki ortaklığın silikleştiği görülmektedir.

3.3. Büyükbaş

büyükbaş sözlük birimi iki anlama sahiptir. İlki “Eti, sütü ve derisinden yararlanılan sığır, manda vb. hayvanların genel adı; kocabaş.” biçiminde tanımlanmışken ikinci anlam mecaz etiketiyle “Makam mevki sahibi kimse” olarak verilmiştir.

$$AbD_{büyükbaş}^1 = \{Sb_{(+canli,+hayvan)} + Kb_{(+evcil,+çiftlik,+siğirilar,+ürün)} + Gb_{(\sim iri)}\}$$

$$AbD_{büyükbaş}^2 = \{Sb_{(+canli,+insan)} + Kb_{(+devlet\cdot adami)}\}$$

büyükbaş sözlük birimine ait ilk anlambirimcik demeti evcil hayvanlar, deneyim alanına girerken ikinci anlambirimcik demeti değer yargısı deneyim alanına girmektedir. Boynuzlugiller anlam kümesi içinde /+iri/ anlambirimciğini kazanan *büyükbaş* anlambirimcik demetinin ikinci anlama kaynaklık ettiği düşünülebilir. Ancak benzer anlamsal ilişkinin görüldüğü *ağır top* sözlük biriminin adlandırması ve anlamları da göz önünde bulundurulduğunda adlandırmanın kökeninin *baş* “Bir topluluğu yöneten kimse” sözlük birimine dayandığı söylenebilir. Bu çerçevede çiftlik hayvanını gösteren *büyükbaş* anlambirimcik demeti ile eğretilmeli olan anlamın anlambirimcik demeti arasındaki temasın olmadığı ya da bir olasılıkla silikleştiği söylenebilir.

3.4. Daylak

Her iki anlamı da ağızlardan aktarılan *daylak* sözlük biriminin ilk anlamı “Dişi deve.” biçiminde verilmişken ikinci anlamın tanımı için okur *çıplak* madde başına gönderilmiştir. Sekiz ayrı anlama sahip olan *çıplak* sözlük biriminin düz anlamı “Üstünde bulunması gereken giysi, örtü vb. bulunmayan; ari, üryan, nü, cıbil, cıbildak, cılcıbk, şallak, yalınca” biçiminde verilmiştir. Göstergenin ilk anlamının isim, “çıplak” anlamının ise sıfat ulambirimine sahip olduğu görülmektedir.

$$\begin{aligned} Abd_{deve} = & \\ & \{Sb_{(+canli,+hayvan)} \\ & +Kb_{(+uzun\cdot boyunlu,+hörgüçlü,+bozlar)} \\ & +Gb_{(\sim yük\cdot taşıma,\sim ulaştırma,\sim eti\cdot için,\sim tüyü\cdot için,\sim güreş,\sim inatçı,\sim büyük,\sim dayanıklı,\sim hantal)}\} \end{aligned}$$

$$AbD_{daylak}^1 = \{AbD_{deve}^1 + Kb_{(+dişi)}\}$$

$$AbD_{daylak}^2 \approx AbD_{çiplak}^1 = \{Sb_{(+durum,+nitelik)} + Kb_{(+giysisiz,+yokluk)}\}$$

Anlamların arasında ulam farkının dikkat çektiği sözlük biriminin ilk anlambirimciği evcil hayvan deneyim alanına girerken ikinci anlambirimcik demeti canlı ya da nesnelere fiziksel durumunu anlatan gözlemsel bir deneyim alanına girmektedir.

3.5. Fino

fino sözlük biriminin düz anlamı “Küçük boylu, çok tüylü, yuvarlak başlı, kısa burunlu bir ev köpeği türü” biçiminde tanımlanmıştır. Argo etiketi taşıyan ikinci sıradaki anlamın tanımı için okur *esrar (II)* madde başına gönderilmiştir. İlgili madde başının tanımı “Hint kenevirinden çıkarılan ve kullanılacak miktara göre uyarıcı, sarhoş edici veya uyuşturucu etkileri olan bir madde; ot, duman, sarıkız, keyif, mal, fino” biçiminde verilmiştir.

$$AbD_{köpek}^1 =$$

$$\{Sb_{(+canli,+hayvan)} + Kb_{(+köpekgiller,+kısa-kulakli,+hepçil,+havlar,+evcil)} \\ + Gb_{(\sim sadik,\sim dost,\sim oyuna-düşkün,\sim beki,\sim avlanma,\sim arama-kurtarma,\sim dövüşme,\sim aşıgılık)}\}$$

$$AbD_{fino}^1 = \{AbD_{köpek}^1 + Kb_{(+boy:küçük,+tüy:çok,+baş:yuvarlak,+ev)} + Gb_{(\sim dost)}\}$$

$$AbD_{fino}^2 \approx AbD_{esrar} = \{Sb_{(+cansiz,+uyuşturucu-madde)} + Kb_{(+Hint-kenevirinden,+doza-bağli-etki)}\}$$

Hiçbir düzlemde ortak anlambirimcik sahibi olamayan iki anlambirimcik demetinden ilki evcil hayvanlar deneyim alanına girererken ikincisi uyuşturucu maddeler deneyim alanının bir ögesidir.

3.6. Gıcık

Üç tanıma sahip olan *gıcık* sözlük biriminin ilk anlamı “Boğazda duyulup aksırtan, öksürten yakıcı kaşıntı” biçiminde tanımlanmışken hayvan bilimi etiketi taşıyan ikinci tanımı “Beyaz renkli, dağlıç koyununa benzer vücut yapısında, kuyruğu son omurlara kadar yağ kitlesi ile kaplı ve bu sebeple alt kısmı yuvarlakça görünen, kaba, karışık yapağılı bir tür koyun.” ve argo etiketi taşıyan üçüncü tanımı “Sözleriyle, davranışlarıyla karşındakini kızdıran, sinirlendiren, sıkı (kimse)” biçiminde verilmiştir.

$$AbD_{gıcık}^1 = \{Sb_{(+cansiz,+rahatsızlık)} + Kb_{(+boğazda,+aksırtan,+öksürten,+kaşinti)} + Gb_{(+rahatsız-eden)}\}$$

$$AbD_{gıcık}^2 = \{AbD_{koyun}^1 + Kb_{(+yünlü-post:karışık,beyaz,+kuyruk:yağli,yuvarlak)}\}$$

$$AbD_{gıcık}^3 = \{Sb_{(+insan)} + Kb_{(+sinir-bozucu,+kızdıran,+rahatsız-eden)}\}$$

Birinci ve üçüncü anlambirimcik demetleri arasında benzetme kökenli bir ortaklığa dayalı çok anlamlılık bağı söz konusudur. Fakat ikinci anlama ait anlambirimcik demetinin diğer ikisiyle

gösterilen düzleminde bir bağ kuran hiçbir ortak anlambirimcik yoktur. İlkini deneyim alanı sağlık iken *koyun* anlam kümesine giren anlambirimcik demetinin deneyim alanı evcil hayvanlardır.

3.7. Gülük

güçük sözlük biriminin ağızlardan etiketi taşıyan iki anlamı verilmiştir. İlk tanım için okur hindi madde başına gönderilmiştir. İlgili madde başının tanımı “Tavukgillerden, XV. yüzyılda evcilleştirilerek Amerika'dan bütün dünyaya yayılan, boyun ve başı çıplak, parlak, yeşil ve esmer tüylü, kümes hayvanlarının en büyüğü; güçük, keloğlan (II), mısırtavuğu (Meleagris gallopavo)” biçiminde verilmiştir. güçük sözlükbirimine bağlı ikinci anlam ise “Sebze yetiştirmek için açılan ocak” şeklinde tanımlanmıştır.

$$AbD_{güçük}^1 \approx AbD_{hindi}^1 = \\ \{ AbD_{kümes-hayvanlari} + Kb_{(+sülüngiller,+hepçil,+kel,+tüy: yeşil,+büyük,+eti- için)} \\ +Gb_{(\sim köken: Amerika,\sim kibirli,\sim şaşkin)} \}$$

$$AbD_{güçük}^2 = \{ Sb_{(+cansiz,+bahçe-yapisi)} + Kb_{(+çukur,+sebze-yetiştirmek- için)} \}$$

İki anlambirimcik demeti arasında hiçbir anlambirimcik ortaklığı söz konusu değildir. İlki evcil hayvanlar deneyim alanına girerken ikincisi bahçecilik deneyim alanının bir ögesi durumundadır.

3.8. Horoz

GTS'de *horoz* sözlük biriminin dört ayrı anlamı vardır. İlki “Tavukgillerden, tavuğun erkeği olan kümes hayvanı”, ikincisi “Ateşli silahlarda çakmak taşına veya merminin kapsülüne vurmaya yarayan metal parça”, üçüncüsü “Kapı zembereğinin mandalı” ve eğretilmeli olan sonuncusu “Kabadayı erkek” biçiminde tanımlanmıştır.

$$AbD_{tavuk} = \\ \{ AbD_{kümes-hayvanlari} + Kb_{(+sülüngiller,+hepçil,+gıdıklar,+küçük,+eti- için,+yumurtasi- için)} + \\ Gb_{(\sim dişi,\sim erişkin,\sim korkak,\sim erkenci)} \}$$

$$AbD_{horoz}^1 = \{ AbD_{tavuk} + Kb_{(+erkek,+erişkin,+öter)} + Gb_{(\sim dövüşme,\sim kabadayı,\sim sabah)} \}$$

$$AbD_{horoz}^2 = \{ Sb_{(+cansiz,+silah)} + Kb_{(+vurma,+metal,+ateşleyici,+düzenek)} \}$$

$$AbD_{horoz}^3 = \{ Sb_{(+cansiz,+kapi-araçlari)} \\ + Kb_{(+mandal-işlevi,+sert-malzeme,+yaylı,+kilitlemek- için,+düzenek)} \}$$

$$AbD_{horoz}^4 = \{ Sb_{(+canlı,+insan)} + Kb_{(+erkek,+zorba,+kural-dişi)} + Gb_{(+yürekli,+önde-gelen)} \}$$

Birinci ve dördüncü anlambirimcik demetlerinin sınıfbirimlerinde /+canlı/ ve kavrambirimlerinde /+erkek/ anlambirimcikleri olduğu için aralarında çok anlamlılık ilişkisi vardır.

Ancak tarihî seyir içinde, boyut bakımından tavuğa nazarla daha büyük olan horozun ibiğine ve belki horozun gagalama özelliğine benzetilerek ortaya çıktığı anlaşılan ikinci ve üçüncü anlambirimcik demetlerinin eş süremlilik kapsamında birinci anlambirimcikle teması zayıflamış, silikleşmiştir.

3.9. İnek

inek sözlük biriminin dört anlamı sıralanmıştır. Birinci anlamı “Dişi sığır; sarıkız”, argo etiketi taşıyan ikinci anlamı “Çok çalışan öğrenci” ve eğretilmeli olan dördüncü sıradaki anlam için “Aptal, bön olan” biçiminde tanımlanmıştır. Kaba konuşmada etiketi taşıyan üçüncü anlamın tanımı için *ibne* madde başına gönderilmiştir. Buna göre dördüncü anlam “Edilgin eş cinsel erkek; homoseksüel” olmaktadır.

$$AbD_{inek}^1 = \{AbD_{siğir}^1 + Kb_{(+dişi)} + Gb_{(\sim buzağulmuş, \sim ürün, \sim çalışan, \sim yararlanılan)}\}$$

$$AbD_{inek}^2 = \{Sb_{(+insan)} + Kb_{(+öğrenci, +çalışkan, +sürekli-ders-çalışan)}\}$$

$$AbD_{inek}^3 = \{Sb_{(+insan)} + Kb_{(+eşcinsel, +edilgin-cinsel-rol)} + Gb_{(\sim hakaret)}\}$$

$$AbD_{inek}^4 = \{Sb_{(+insan)} + Kb_{(+ağırcaanlı, +aptal, +bön)} + Gb_{(\sim hakaret)}\}$$

Birinci anlambirimcik demeti /+geviş·getirir/ ve /+saatlerce·otlar/ anlambirimcikleriyle ikinci anlambirimcik demetine, /+ağırcaanlı/ anlambirimciğiyle dördüncü anlambirimcik demetine kaynaklık etmektedir. Dolayısıyla aralarında çok anlamlılık bağı vardır. Ancak üçüncü anlambirimcik demetiyle ilki arasında hiçbir ortak anlambirimcik olmadığından aralarında eş gösterenlilik ilişkisi vardır.

3.10. Kaçıntı

kaçıntı sözlük birimi, her biri ağızlardan etiketi ile verilmiş iki anlama sahiptir. İlk anlamı “Erken doğan kuzu” biçiminde tanımlanmışken okur ikinci sıradaki anlam için *kaçak* madde başına gönderilmiştir. İlgili madde başının yedi ayrı anlamı sıralanmıştır ve düz anlamı “Bir kapalı kaptan, bir borudan sızan gaz veya sıvı; kaçıntı” şeklinde verilmiştir.

$$AbD_{kaçıntı}^1 = \{AbD_{kuzu}^1 + Kb_{(+yavru, +erken-doğan)}\}$$

$$AbD_{kaçıntı}^2 = \{Sb_{(+fiziksel-olay)} + Kb_{(+sızan)}\}$$

İlk anlambirimcik demetindeki /+erken·doğan/ anlambirimciği takvim dışılığı işaretlemektedir. Nitekim *kaçıntı* sözlük biriminin DS’deki “Davar sahipleri koçları çiftleştirmeden önce gebe kalarak kışın kuzulayan koyun ve keçilerin yavruları” ve “Gününden önce doğuran keçi” anlamları onun *kaç-* eylemindeki “Kimseye bildirmeden bulunduğu yerden ayrılmak; firar etmek, gazlamak” ve *kaçak* madde başında sıfat etiketiyle verilen “Yasalara, kurallara uymayarak gizli bir biçimde” anlamlarıyla ve bu eylemlerin sonucuyla ilgili olduğunu düşündürmektedir. -(I)ntI / -(U)ntU dilbilgiselbiriminin işlevlerinden biri *birikinti*, *döküntü*, *yaşantı* gibi sözlük birimlerde de görüldüğü üzere “bir işin sonucu olarak ortaya çıkan kalıntı ürün, parça, bölüm, artık anlamı veren adlar”

türetmektir (Korkmaz 2009: 103). Bu çerçevede *kaçıntı* sözlük biriminin anlambirimcik demetleri arasında eş gösterenlilik olduğunu söylemek mümkündür.

3.11. Karakeçi

karakeçi sözlük birimi birbirinden farklı iki ayrı hayvanı göstermektedir. İlk sıradaki anlam “Sazana benzer bir tatlı su balığı (*Barbus fluviatilis*)” biçiminde tanımlanmaktadır. Okur ikinci anlamın tanımı için kıl keçisi madde başına gönderilmektedir. Buna göre tanım “Vücut rengi beyazdan siyaha kadar değişmekle beraber en çok siyah renklisi görülen yerli bir tür keçi; karakeçi” olmaktadır.

$$AbD^1_{karakeçi} = \{Sb_{(+tatlı-su-balığı)} + Kb_{(+Barbus-fluviatilis-türü,+sanazan-benzer)}\}$$

$$AbD_{kil-keçisi} \approx AbD^2_{karakeçi} = \{AbD^1_{keçi} + Kb_{(+sakallı,+yerli,+süt:az)} + Gb_{(\sim dayanaktı,\sim siyah,\sim beyaz)}\}$$

Barbus fluviatilis'i *karakeçi* ile adlandırma yönünün ilgili balığın bıyıklarından yola çıkarak *karakeçi* anlambirimcik demetindeki /+sakallı/ anlambirimciğine dayandığı tahmin edilebilse de iki anlambirimcik demeti, dayandığı tanımlardan yola çıkarak ortak anlambirimciğe sahip görünmemektedir.

3.12. Kuzu

kuzu sözlük birimi evcil hayvanlar deneyim alanına giren sözlük birimleri içinde 7 anlam ile en çok anlama sahip sözlük birimidir. Düz anlamı “Koyun yavrusu”, ikinci anlamı “Bir meyve ve sebzeye bitişik olan küçük meyve veya sebze”, üçüncü anlamı “Yazma kitaplarda sayfa kenarına çizilmiş içi işlenmiş cetvelin yakınına çekilen tek çizgi”, dördüncü anlamı “Bir kerpicingin yarısı büyüklüğünde kerpiç”, altıncı anlamı “Bir meyve, sebze veya ekmeğin kendisine yapışık olarak çıkan küçüğü” ve argo etiketi taşıyan yedinci anlamı “Deneyimsiz, toy kimse” biçiminde tanımlanmıştır. Ayrıca okur, eğretilmeli olan beşinci anlam için yavru madde başına gönderilmiştir. İlgili madde başındaki eğretilmeli anlam “Bir şeyin küçüğü; kuzu” şeklinde verilmiştir.

$$AbD^1_{kuzu} = \{AbD^1_{koyun} + Kb_{(+yavru)} + Gb_{(\sim sevimli,\sim evlat,\sim küçük,\sim toy)}\}$$

$$AbD^2_{kuzu} = \{Sb_{(+cansız)} + Kb_{(+meyve,+sebze,+küçük)}\}$$

$$AbD^3_{kuzu} = \{Sb_{(+cansız)} + Kb_{(+el-yazması,+tasarım,+kenarlık,+çizgi)} + Gb_{(+süs,+estetik)}\}$$

$$AbD^4_{kuzu} = \{Sb_{(+cansız)} + Kb_{(+kerpiç,+küçük)}\}$$

$$AbD^5_{kuzu} = \{Sb_{(+varlık)} + ab_{(+küçük)}^{Gb \rightarrow Kb}\}$$

$$AbD^7_{kuzu} = \{Sb_{(+insan)} + Kb_{(+deneyimsiz,+toy)}\}$$

kuzu sözlük birimine bağlı ikinci, dördüncü ve beşinci anlambirimcik demetleri düz anlamın anlambirimcik demetiyle /+yavru/ anlambirimciğine dayalı olarak /+küçük/ anlambirimciğinin ortaklığı ile, yedinci anlambirimcik demeti ise yine /+yavru/ anlambirimciğine dayalı olarak /+toy/

anlambirimciğinin ortaklığı ile çok anlamlılık bağı kurmaktadır. İkinci anlam ile altıncı anlam arasında “ekmeğe yapışık olan küçük parça”nın farkıyla bir kapsama ilişkisi olduğu açıkça ortadır. Adlandırmadan yola çıkarak muhtemelen “içi işlenmiş cetvel ile yakınındaki tek çizgi” koyun ve kuzu birlikteliğine biçimsel olarak benzetilmiştir. Ancak tanımlara dayalı oluşturulan anlambirimcik demetleri göz önünde bulundurulduğunda bu benzerlik bağının silikleştiği ya da ortadan kalktığı söylenebilir. Dolayısıyla üçüncü anlambirimcik demeti ile düz anlamın anlambirimcik demetleri arasında eş gösterenlilik ilişkisi geliştiği saptanmaktadır.

3.13. Marya

marya sözlük biriminin üç anlamı verilmiştir. İlk anlam “Beş yaşından büyük veya damızlık dışı bırakılmış dişi koyun”, ikinci anlam “Dişi hayvan” ve üçüncü anlam “Bir tür küçük balık” biçiminde tanımlanmıştır.

$$AbD_{marya}^1 = \{Abd_{koyun}^1 + Kb_{(+dişi,+erişkin:5.yaş,-damızlık)}\}$$

$$AbD_{marya}^2 = \{Sb_{(+hayvan)} + Kb_{(+dişi)}\}$$

$$AbD_{marya}^3 = \{Sb_{(+hayvan,+balık)} + Kb_{(+küçük)}\}$$

marya sözlük biriminin ilk ve ikinci anlambirimcik demetleri arasında hem sınıfbirim (/+hayvan/) hem de kavrambirim (/+dişi/) düzleminde ortak anlambirimcikler mevcut olduğu için aralarında çok anlamlılık bağı vardır. Ancak üçüncü anlambirimcik demetinin diğerleriyle geniş /+hayvan/ sınıfı dışında bir ortaklık bağı yoktur. Dolayısıyla bu anlambirimcik demeti diğerleriyle eş gösterenlilik ilişkisi geliştirmiştir.

3.14. Ördek

ördek sözlük biriminin dört anlamı verilmiştir. Düz anlamı “Perde ayaklılardan, evcil ve yabani türleri bulunan su kuşu; badi, badik (Anas)”, ikinci sıradaki anlamı “Yataktan kalkamayacak durumdaki erkek hastaların içine idrarlarını yaptıkları kap; lazımlık, oturak.”, argo etiketli üçüncü sıradaki anlamı “Otobüs ve minibüs sürücülerinin yollardan aldıkları biletsiz yolcular için kullandıkları bir söz” ve yine argo etiketli dördüncü anlamı “Hile ile para sızdırılacak kimse; enayi” biçiminde tanımlanmıştır.

$$AbD_{ördek}^1 = \{AbD_{kümes-hayvanlari} + Kb_{(+ördekgiller,+uçar,+küçük,+hepçil,+sucul,+vaklar,+eti-için,+yumurtası-için)} + Gb_{(\sim paytak-adım,\sim kısa-boylu,\sim saf)}\}$$

$$AbD_{ördek}^2 = \{Sb_{(+cansız,+kap)} + Kb_{(+idrar-için,+yatalak-için,+erkek-için)}\}$$

$$AbD_{ördek}^3 = \{Sb_{(+insan)} + Kb_{(+biletsiz-yolcu)} + Gb_{(\sim kaçak)}\}$$

$$AbD_{ördek}^4 = \{Sb_{(+insan)} + Kb_{(+saf,+kandırılan,+enayi)}\}$$

ördek sözlük biriminin düz anlamının ve dördüncü anlamının anlambirimcik demetleri arasında /+paytak·yürüme/ anlambirimciğe dayanan ve demete eklenmesi mümkün olan av esnasında “donakalma” stratejisine dayalı saflık algısına bağlı çok anlamlılık olduğu görülmektedir. Sağlık deneyim alanına giren ikinci anlambirimcik demetinin ise tarihsel olarak biçimsel benzerlikten ötürü *ördek* göstereniyle eşleştiği bilgisi bilinse de bugün bu bağın korunmadığı söylenebilir. Taşımacılık deneyim alanına giren üçüncü anlambirimcik demeti ile düz anlamın anlambirimcik demeti arasında ortak bir anlambirimcik görülmemektedir.

3.15. Tavşan

tavşan sözlük biriminin düz anlamı “Tavşangillerden, eti yenen, hızlı koşan, kemirgen, postundan yararlanan bir tür memeli (*Lepus europeus*)” biçiminde tanımlanmıştır. Okur, ikinci anlamın tanımı için tavşan atlat madde başına gönderilmiştir. Buna göre ikinci anlamın tanımı “Atletizm yarışlarında rekor kırılabilmesi için tempoyu yüksek tutup belirli bir mesafeyi diğer atletlerin önünde koştuktan sonra pistten çıkan atlet; tavşan” şeklindedir. KL’de *tavşan* madde başında şu anlam da verilmiştir: “Rakseden Rum delikanlısı, tavşan oğlanı”

$$Abd^1_{tavşan} =$$

$$\{Sb_{(+canli,+hayvan)} + Kb_{(+kemirgen,+tavşangiller,+kulak:uzun,+kuyruk:kisa,+hizli)} \\ +Gb_{(\sim evcil,\sim eti-için,\sim postu-için,\sim erişkin,\sim korkak,\sim koşucu,\sim gözü-açık-uyuma)}\}$$

$$Abd^2_{tavşan} \approx Abd_{tavşan-atlet} = \{Sb_{(+canli,+insan)} + Kb_{(+spor,+koşucu,+hizli)}\}$$

$$Abd^3_{tavşan} = \{Sb_{(+canli,+insan)} + Kb_{(+rakseden,+Rum,+erkek,+genç)}\}$$

TDK’nin sıraladığı ilk iki anlambirimcik demeti arasında /+hızlı/ ve /+koşucu/ anlambirimcik demetlerine dayanan birçok anlamlılık bağı vardır. Ancak Osmanlı eğlence hayatı çerçevesinde oluşturulacak bir dans deneyim alanına giren ve tarihsel bir kullanım olduğu anlaşılan KL’deki anlamın düz anlamla olan ilişkisinin silindiği görülmektedir.

3.16. Teke

TDK’de *teke* sözlük biriminin üç anlamı sıralanmıştır. Düz anlam “Erkek keçi”, ikinci sıradaki anlam “Bir tür karides” ve üçüncü sıradaki anlam “Tüylü devenin erkeği ile tek hörgüçlü dişi devenin geriye melezlenmesinden elde edilen bir tür deve” biçiminde tanımlanmıştır.

$$Abd^1_{teke} = \{Abd^1_{keçi} + Kb_{(+erkek,+erişkin)} + Gb_{(\sim üreme,\sim azgin,\sim ağır-koku,)}\}$$

$$Abd^2_{teke} = \{Sb_{(+canli,+hayvan)} + Kb_{(+deniz-hayvani,+kabuktular)}\}$$

$$Abd^3_{teke} = \{Abd^1_{deve} + Kb_{(+melez:erkek-tülü×dişi-tek-hörgüçlü)}\}$$

İkinci anlambirimcik demeti, anlamın kaplamsal tanımından ötürü fiziksel ya da işlevsel anlambirimcikler içermemektedir. Bu iki anlambirimcik demeti arasında ortak anlambirimciğin tespiti önünde engel oluşturmaktadır. Mevcut verilerden yola çıkarak aralarında eş gösterenlilik

ilişkisinin olduğu sonucuna varılmaktadır. Üçüncü anlambirimcik demeti evcil hayvanlar deneyim alanının ortaklığına rağmen düz anlamın anlambirimcik demeti ile ortak anlambirimcik paylaşmamaktadır. Hayvan bilim literatüründeki yaygın “teke deve” (ve daha nadir olarak “Teke devesi”) biçimindeki kullanım ilgili adlandırmanın devecilik kültürünün hâlen devam ettiği Teke yöresi ile ilgili olabileceğini ve düz değişmece süreci ile *teke* sözlük birimine dönüştüğünü düşündürmektedir.

3.17. Yoz

*yo*z sözlük birimin altı anlamından ilk dördü sıfat etiketiyle verilmiştir. Düz anlamı “Doğada olduğu gibi kalarak işlenmemiş olan” ve üçüncü anlamı “Yozlaşmış; dejenere” biçiminde tanımlanmıştır. Okur ikinci anlamın tanımı için *kaba*, ağızlardan etiketi taşıyan dördüncü anlamın tanımı için ise *kısır (I)* madde başına gönderilmiştir. Buna göre ikinci tanım “Özensiz, gelişigüzel yapılmış, zevksiz olan, ince karşıtı” ve dördüncü tanım ise “Üreme imkânı olmayan, döl vermeyen (insan ve hayvan); *yo*z” şeklindedir. Sözlük birimin beş ve altıncı tanımları isim etiketi taşımaktadır. Buna göre ağızlardan etiketi taşıyan beşinci anlam “Davar sürüsü” ve altıncı tanım ise “Tek hörgüçlü dişi deve” biçiminde verilmiştir.

$$AbD_{yo}^1 = \{Sb_{(+nitelik)} + Kb_{(+işlenmemiş,+doğada)}\}$$

$$AbD_{yo}^5 = \{Sb_{(+toprak)} + Kb_{(+davar)}\}$$

$$AbD_{yo}^6 = \{AbD_{deve}^1 + Kb_{(+tek·hörgüçlü,+dişi)}\}$$

İki anlambirimcik demeti ile düz anlamın anlambirimcik demeti arasında ortak anlambirimcik olmadığı gibi ulambirim bakımından da fark vardır. Bu gösterenin düz değişme sürecinde beşinci ve altıncı anlam ile eşleştiğini göstermektedir. DS’de kayıtlı *yo*zhergelesi “yılıkda yetişmiş at, yabanatı” kaydı deve anlam kümesine giren *yo*z sözlük biriminin belirtisiz ad tamlaması biçiminden düz değişmece sürecine girmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu durumda *yo*z, ad ulamında ve DS’de kayıtlı “işlenmemiş verimsiz toprak” ya da benzeri bir anlama sahip olmalıdır ki TDK’deki düz anlam göz önünde bulundurulduğunda onun da düz değişmece süreci ile “toprak” ya da benzeri anlambirimcikleri yüklendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca düz anlam ile ilgili anlambirimcik demetleri arasında deneyim alanı farklılığı da görülmektedir. Sonuç itibarıyla ilgili anlambirimciklerle düz anlamın anlambirimcik demeti arasında ortak anlambirimcik yokluğundan kaynaklanan eş gösterenlilik ilişkisi meydana gelmiştir.

Sonuç

Anlambirimcik çözümlemesi; tarihsel bağlamda ve sezgisel olarak aynı sözlük birim altında sıralanan anlamların birbirleriyle çok anlamlılık veya eş gösterenlilik ilişkisi içinde olup olmadığına ortak anlambirimciğin varlığına ya da yokluğuna bakarak karar verir. Ortak anlambirimcikler nesnel olarak tespit edilebiliyorsa çok anlamlılık mevcuttur. Bu çalışma çerçevesinde incelenen 14 sözlük birimle gösterilen toplam 29 ayrı anlambirimcik demeti arasında ortak anlambirimcik yokluğundan kaynaklanan eş gösterenlilik ilişkisi tespit edilmiştir.

$AbD^1_{büyükbaş} \leftrightarrow AbD^2_{büyükbaş}$, $AbD^1_{daylak} \leftrightarrow AbD^2_{daylak}$, $AbD^1_{fino} \leftrightarrow AbD^2_{fino}$, $AbD^1_{gıcık} \leftrightarrow AbD^2_{gıcık}$, $AbD^1_{gülük} \leftrightarrow AbD^2_{gülük}$, $AbD^1_{horoz} \leftrightarrow AbD^3_{horoz}$, $AbD^1_{inek} \leftrightarrow AbD^3_{inek}$, $AbD^1_{kaçinti} \leftrightarrow AbD^2_{kaçinti}$, $Abd^1_{karakeçi} \leftrightarrow Abd^2_{karakeçi}$, $AbD^1_{marya} \leftrightarrow Abd^3_{marya}$, $AbD^1_{ördek} \leftrightarrow Abd^3_{ördek}$, $AbD^1_{tavşan} \leftrightarrow Abd^3_{tavşan}$, $AbD^1_{teke} \leftrightarrow Abd^2_{teke}$, $AbD^1_{teke} \leftrightarrow Abd^3_{teke}$, $AbD^1_{yoz} \leftrightarrow Abd^6_{yoz}$.

Belirtmek gerekir ki tek anlamlılıktan çok anlamlılığa ve oradan eş gösterenliğe giden süreklilikte ilgili aşamaların sınırlarının tespiti her zaman kolay değildir. Ana dili konuşurlarının sezgisi, sözcüğün günlük hayattaki kullanım sıklığı, tespiti mümkün/namümkün eğretilmeli anlam ağları ve benzeri pek çok unsur bu yapısal dönüşümün açıklamasında etki sahibi olabilir. Bu çalışma çerçevesinde aşağıda sıralanan 5 sözlük birimine bağlı 10 anlambirimcik demetinin ilişki bakımından çok anlamlılık ile eş gösterenlilik arasında konumlandığı, Pottier'in açıkladığı şekilde çok anlamlılık temaslarının silikleştiği tespit edilmiştir:

$AbD^1_{at} \leftrightarrow Abd^2_{at}$, $AbD^2_{beygir} \leftrightarrow Abd^3_{beygir}$, $AbD^1_{horoz} \leftrightarrow Abd^2_{horoz}$, $AbD^1_{kuzu} \leftrightarrow Abd^3_{kuzu}$, $AbD^1_{ördek} \leftrightarrow Abd^2_{ördek}$.

Evcil hayvanlar deneyim alanına giren hayvan adlarından seçilen 17 sözlük biriminin eş gösterenlilik çerçevesinde değerlendirilen yan anlamlarının deneyim alanları şunlardır:

bahçecilik ($AbD^2_{gülük}$), deniz canlıları (AbD^3_{marya} , AbD^2_{teke}), dans ($Abd^3_{tavşan}$), değer yargısı ($AbD^2_{büyükbaş}$, AbD^3_{inek}), gelişim ($AbD^2_{kaçinti}$), oyun (AbD^2_{at}), sağlık ($AbD^2_{ördek}$), silahlar (AbD^2_{horoz}), spor aletleri (AbD^3_{beygir}), taşımacılık ($AbD^3_{ördek}$), uyuşturucu maddeler (AbD^2_{fino}), yapı malzemeleri (AbD^3_{horoz}), yoksunluk (AbD^2_{daylak}). Evcil hayvanlar deneyim alanı çerçevesinde çalışmaya dahil edilen ancak TDK'nin ilgili madde başında düz anlam olarak verilmeyen sözlük birimleri şunlardır: $AbD^2_{gıcık}$, $AbD^2_{karakeçi}$, AbD^6_{yoz} , AbD^3_{teke} ise bağlı olduğu sözlük biriminin ilk anlambirimcik demeti gibi yine evcil hayvanlar deneyim alanına girmektedir.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (2021). *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Dia, Oumar (2020). "Constitution et Description de Champs Sémantiques." *Liens*, vol. 2, no. 30, Décembre 2020, 227-244.
- Günay, Veli Doğan (2018). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Huber, Emel (2008). *Dilbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.
- Jackson, Howard (2016). *Sözlükbilime Giriş*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kıran, Zeynel ve Eziler Kıran, Ayşe (2023). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Pottier, Bernard (1985). *Linguistique générale: Théorie et description*. Paris: Éditions Klincksieck.
- Rifat, Mehmet (2018). *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Saussure, Ferdinand de. (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. Çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual.

Saussure, Ferdinand de. (2021). *Genel Dilbilim Yazıları*. Çev. Savaş Kılıç. İstanbul: İthaki Yayınları.
Yücel, Tahsin (2024). *Yapısalcılık*. İstanbul: Can Yayınları.